

УДК 342.9

Демків Денис Миколайович
аспірант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Тернопільського національного
економічного університету
dm.demkiv@gmail.com

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІВ ЯК ЗАПОРУКА ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз ефективності діяльності спеціалізованих антикорупційних органів в Україні. Особливу увагу звернено на інституційну незалежність як один із шляхів підвищення ефективності протидії корупції. Автором досліджено результати діяльності антикорупційних органів з урахуванням кількісних та якісних показників. Надано пропозиції щодо вдосконалення діяльності спеціалізованих антикорупційних органів з урахуванням міжнародної практики.

Ключові слова: спеціалізовані антикорупційні органи, ефективність протидії корупції, інституційна незалежність, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Demkiv D. N. EFFECTIVENESS OF THE SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION BODIES' ACTIVITIES AS A PLEDGE OF ECONOMIC STABILITY OF UKRAINE

The article deals with the specialized anti-corruption bodies' effectiveness in Ukraine. Particular attention is paid to institutional independence as one of the ways to increase the effectiveness of counteraction to corruption. The independence of the relevant bodies is ensured by a proper, fair and accountable system of recruitment and recall procedures, sustainability of positions and availability of relevant instruments for achieving institutional goals. In particular, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, which carries out its independent activity, was created. The Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office – a department that carries out procedural guidance on corruption cases - was established to avoid restrictions that may arise as a result of political influence on the General Prosecutor's Office of Ukraine.

The effectiveness of a specialized anti-corruption body is difficult to assess. The author analyzes the results of the anti-corruption body's activity, taking into account quantitative (statistical data, social surveys) and qualitative indicators (expert researches). Only in such combination one can approach the objective assessment of the impact of the anti-corruption body itself on the level of corruption. At the same time, the success of anti-corruption efforts depends to a large extent on the ability of the judicial system to work independently and effectively without third party unlawful influence, especially in connection with cases involving influential individuals.

Proposals on improving the specialized anti-corruption bodies' activities including international practice are given.

Keywords: specialized anti-corruption bodies, anti-corruption effectiveness, institutional independence, National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office.

Постановка проблеми. Високий рівень корупції в Україні, передусім, у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державних підприємств, є негативним явищем, яке обумовлює низький рівень розвитку економіки в державі, складність у залученні іноземних інвестицій, повільні темпи інтеграції з Європейським Союзом. Корупція набула транснаціонального масштабу, створює загрозу стабільності й безпеці громадянського суспільства, руйнує етичні цінності та уявлення населення про справедливість. Аналіз ситуації з протидією та запобіганням корупції в Україні свідчить, що зазначене негативне явище на сьогодні набуло ознак системності та перетворилось на один із основних чинників, що створює реальну загрозу національній безпеці і демократичному розвитку держави.

Разом з тим, сучасний етап реформування державного управління в Україні відзначається посиленням процесів боротьби з корупцією, зокрема, в частині вдосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення. З огляду на зазначене, першочергової важливості набуває дослідження ефективності роботи

Випуск 4. 2018

спеціалізованих антикорупційних органів для забезпечення економічної та національної стабільності України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему запобігання, протидії корупції та діяльність спеціалізованих антикорупційних органів в Україні та закордоном досліджували такі вчені, як: Г. Божок, М. Грищенко, Д. Заброна, З. Загинеї, О. Захарчук, О. Кальман, В. Козленко, А. Новак, Б. Романюк, Т. Чернявська та інші. Проте питання ефективності роботи спеціалізованих антикорупційних органів сьогодні залишаються вкрай актуальними та потребують наукового моніторингу і супроводу.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження та оцінка ефективності діяльності спеціалізованих антикорупційних органів в Україні та аналіз зарубіжного досвіду створення, діяльності спеціалізованих антикорупційних інституцій.

Виклад основного матеріалу. Із прийняттям низки антикорупційних законів у жовтні 2014 р. в Україні здійснене найбільш масштабне та системне реформування антикорупційного законодавства. Зміни законодавства стосувалися врегулювання ключових секторів антикорупційної діяльності в державі: 1) формування та моніторинг державної антикорупційної політики; 2) превентивна антикорупційна діяльність; 3) протидія корупції. Крім того, 29 квітня 2015 р. схвалено «Державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 роки» [3]. Законодавство усуває певний дуалізм державних органів, відповідальних за антикорупційну політику, який існував у 2014 р. Таким чином, в Україні створено достатні законодавчі передумови для розбудови ефективного державного механізму запобігання та протидії корупції.

Ефективність діяльності спеціалізованого антикорупційного органу важко піддається оцінці. Водночас результати діяльності антикорупційного органу оцінюють, як правило, з урахуванням кількісних (статистичні дані, соціальні опитування) та якісних показників (експертні дослідження). Тільки в такому поєднанні можливо наблизитися до об'єктивної оцінки впливу саме антикорупційного органу на рівень корупції.

На вкрай загрозливі масштаби корупції прямо констатовано у досить нещодавніх офіційних документах основних міжнародних партнерів України. Так, Парламент ЄС у резолюції від 17.07.2014 р. (2014/2717 (RSP)) після підписання Угоди про асоціацію з Україною констатував, що в Україні «широко розповсюджена корупція та наявна колосальна тіньова економіка» (пункт 19) [11]. У резолюції від 15.01.2015 р. (2014/2965 (RSP)) Парламент ЄС висловив позицію, що антикорупційна стратегія, основною метою якої є нульова терпимість до корупції, вкрай необхідна Україні, і закликав українську владу вжити заходів щодо «викорінення системної корупції» (пункт 13) [10]. У 2017 році ПАРС у своїй Резолюції 2145 (2017) продовжує оцінювати корупцію в Україні як «широко розповсюджену» та висловлює з цього приводу особливу занепокоєність (пункт 10) [12].

У Рейтингу сприйняття корупції за 2014 рік організації «Transparency International» з показником 26 балів (за методологією, де 0 – означає дуже високий рівень корупції, а 100 – відсутність корупції) Україна посідала 142 місце серед 175 країн [9]. Очікувалося, що після подій 2014 року місце України у відповідних рейтингах значно покращиться, в тому числі, внаслідок ухвалення низки прогресивних законів, які передбачали, зокрема, утворення нових органів, єдиною спеціалізацією яких буде антикорупційна функція: Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури тощо. Проте, ці прогнози не справдилися, зокрема, через істотну затримку початку роботи зазначених новоутворених органів. Так, у рейтингу вищезгаданої організації за 2015 та 2016 рік, Україна залишається у тій самій групі досить корумпованих держав, лише незначним чином підвищивши свій рейтинг: у 2015 році Україна посіла 130 місце (27 балів) з поміж 168 країн, у 2016 – 131 місце (29 балів) серед 176 країн, у 2017 - 130 місце (30 балів) зі 180 країн [5].

Це демонструє, що незважаючи на докладені в останні роки помітні зусилля органів державної влади, це, однак, не дає очікуваного ефекту у значній частині напрямів діяльності з попередження та боротьби з корупцією. Даний висновок підтверджується також і суспільними настроями. Наприклад, згідно соціологічному опитуванню TNS Ukraine, проведеному у березні 2016 року, 49% населення вважає, що порівняно з 2015 роком ситуація з корупцією не змінилася, а 22% вважає, що ситуація навіть стала гіршою [1, с. 3].

Відповідно до дослідження Global Corruption Barometer, яке підготувало Transparency International, Україна станом на листопад 2016 року посідає перше місце серед країн Європи та Центральної Азії у рейтингу негативного сприйняття населенням зусиль держави у протидії корупції.

Загальний аналіз системи запобігання корупції в Україні вказує на те, що наразі органи влади не демонструють рішучості до побудови стійкої та ефективної системи запобігання корупції. Розпочато багато реформ, які не доведені до свого логічного завершення, відсутня чітка послідовність та пріоретизація як самих законодавчих змін, так і їх імплементації. Не дивлячись на те, що окремі складові антикорупційної політики все ще потребують законодавчого врегулювання, ключовим завданням залишається практичне впровадження вже передбачених в законодавстві антикорупційних превентивних механізмів [2, с. 2].

Одним із шляхів підвищення ефективності протидії корупції у діяльності спеціалізованих антикорупційних органів є їхня інституційна незалежність (незалежність у питаннях розслідування, процесуального керівництва) та фінансова стабільність. Незалежність відповідних органів забезпечується

належною, справедливою та підзвітною системою процедур призначення та відкликання з посад, сталістю посад та доступністю відповідних інструментів для досягнення інституційних цілей. Зокрема, було створено Національне антикорупційне бюро України, яке здійснює свою незалежну діяльність; у Генеральній прокуратурі України створено підрозділ, що здійснює процесуальне керівництво у справах про корупцію – Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру – для уникнення обмежень, які можуть виникати внаслідок політичного впливу на Генеральну прокуратуру України [4, с. 3].

Разом з тим, успіх антикорупційних зусиль значним чином залежить від здатності судової системи працювати незалежно й ефективно без незаконного впливу третіх сторін, особливо у зв'язку із розглядом справ, у яких фігурують впливові особи. НАБУ та САП розпочали продукувати постійно зростаючу кількість розслідувань високопосадової корупції. За відсутності незалежного, спеціалізованого антикорупційного суду такі справи залишаються на етапі розслідування або очікування судового розгляду, що значним чином підриває довіру до ефективності роботи антикорупційних органів. Серед конкретних проблем, з якими стикаються Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізована антикорупційна прокуратура при розгляді справ та клопотань у судах, можна виокремити наступні: судді призначають значно менший розмір застав, ніж завдані збитки від корупційних зловживань; не визнають деякі зібрані матеріали як докази; затягують розгляд справ з різних причин (неможливість сформувати колегію з трьох суддів зі стажем роботи від 5 років, самовідводи, передання справ до інших судів).

Відповідно до офіційної статистики, наданої НАБУ та САП, розгляд справ затягується у майже 3/4 випадків, які розслідувались НАБУ і САП протягом останнього року. Станом на жовтень 2017 року, з 93 кримінальних проваджень, скерованих САП до суду, лише 24 судових рішення вступили в законну силу, з яких 7 ухвал і 17 – вироків (включаючи 15 угод про визнання винуватості). У деяких випадках навіть попередні слухання не проводились більше року [4, с. 7].

Іншою проблемою забезпечення ефективної діяльності спеціалізованих антикорупційних органів є операційна залежність у питаннях зняття інформації з каналів зв'язку від Служби безпеки України. Сьогодні НАБУ може здійснювати прослуховування виключно каналами СБУ. У результаті відбуваються витoki інформації. Для повноцінної роботи НАБУ і, водночас, відповідності міжнародним вимогам (наприклад, Європейського суду з прав людини) та національному законодавству щодо дотримання прав людини, НАБУ повинно мати доступ до (і нести відповідальність за використання) широкого спектру методів ведення слідства, включаючи зняття інформації з каналів комунікації, без необхідності покладатися на підтримку інших розвідувальних служб. Зрозуміло, що всі державні органи, які займаються негласним зняттям інформації для потреб розслідування, повинні також встановлювати й бути відповідальними за всі необхідні запобіжники щодо захисту фундаментальних прав людини.

Зменшення рівня корупції до безпечного в Україні можливе за умови вивчення та втілення в життя міжнародного досвіду боротьби із цим негативним соціальним явищем, в першу чергу успішно діючих в інших країнах політичних, правових та організаційних механізмів протидії корупції. Одним із напрямків протидії корупції у світовій практиці є створення спеціальних антикорупційних інституцій, діяльність яких спрямована на її активну протидію та запобігання. Як відомо, ст. 36 Конвенції ООН проти корупції передбачає зобов'язання держав-учасниць цієї конвенції забезпечити:

- 1) існування органу або осіб, які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних засобів;
- 2) надання такому органу або особам необхідну самостійність для того, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції без неналежного впливу;
- 3) достатню кваліфікацію та ресурси для співробітників такого органу [7].

Так само у ст. 20 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією 1999 р. (ратифіковано Законом України від 18.10.2006 р.) зазначено, що кожна сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення спеціалізації персоналу та органів на боротьбі із корупцією. Для того, щоб вони могли здійснювати свої функції ефективно та без будь-якого невинуватого тиску, вони повинні мати необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи сторони. Сторони забезпечуватимуть персоналу таких органів підготовку та фінансові ресурси, достатні для виконання його завдань [8].

Прикладами ефективної діяльності спеціалізованої антикорупційної інституції, що відповідає моделі багатостороннього органу з правоохоронними повноваженнями, є Незалежна комісія проти корупції Гонконгу та Бюро розслідування корупційної діяльності Сінгапуру. За зразком зазначених вище інституцій подібні установи були створені у Латвії (Бюро із запобігання і боротьби проти корупції), Литві (Спеціальна служба розслідувань), Австралії (Незалежна комісія проти корупції) тощо [6, с. 54].

Найбільш поширеною моделлю спеціалізованої антикорупційної інституції Західної Європи є модель служби боротьби проти корупції в структурі правоохоронних органів, наприклад: в Іспанії – Спеціальна прокурорська служба з припинення економічних злочинів, пов'язаних із корупцією, у Норвегії – Норвезьке національне управління з розслідування і кримінального переслідування злочинів у сфері економіки і

навколишнього середовища, у Бельгії – Центральне управління боротьби проти корупції, в Румунії – Національний антикорупційний директорат; або ж у вигляді підрозділів із внутрішньої безпеки в структурі правоохоронних органів, як от у Німеччині – Департамент внутрішніх розслідувань, у Великобританії – Загін боротьби проти корупції в поліції метрополії тощо.

Третя модель спеціалізованих антикорупційних інституцій представлена в таких країнах, як: Болгарія – Комісія з координації діяльності у сфері боротьби проти корупції, Франція – Центральна служба із запобігання корупції, США – Управління з урядової етики, Філіппіни – Офіс омбудсмена тощо. Ця модель включає інституції, які виконують, насамперед, превентивні функції, а їхня діяльність направлена на дослідження явища корупції, підготовку відповідних нормативно-правових актів, контроль за виконанням вимог щодо недопущення конфлікту інтересів, розробка та впровадження кодексів етики тощо [6, с. 55].

За умов масштабної корупції наголос робиться саме на усунення причин, а не на боротьбу з конкретними проявами. Так, для правових систем деяких розвинутих країн узагалі не характерно використання в законодавстві терміна «боротьба» – законодавці закладають в нормативно-правовому акті принципи попередження правопорушень, які стосуються певної сфери діяльності.

Чинники успішної протидії корупції вже давно відомі та апробовані міжнародною спільнотою. Це, насамперед, відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації.

Як бачимо, системна боротьба з корупцією в Україні потребує належної інституалізації цього процесу. Важливим є, зокрема, і проведення на постійній основі оцінки стану справ з корупцією, моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, формування світогляду несприйняття корупції. Таке оцінювання здійснюється неурядовими організаціями та громадськими об'єднаннями, але інструментів врахування цих досліджень в роботі органів публічної влади, на жаль, немає.

Висновки. З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що створення спеціалізованих антикорупційних органів загалом відповідає виконанню зобов'язань України, передбаченим міжнародними антикорупційними актами. Але, як показує досвід, лише наявність спеціалізованих антикорупційних органів не є запорукою зменшення рівня корупції. Для підвищення ефективності роботи спеціалізованих антикорупційних органів необхідно забезпечити їхню інституційну незалежність та фінансову стабільність. Крім того, у наступній Антикорупційній стратегії та Державній програмі слід велику увагу приділити саме механізмам моніторингу та об'єктивній незалежній (в тому числі з боку недержавних аналітичних центрів та незалежних експертів) оцінці ступеню практичного втілення кожного передбаченого заходу.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017(1).pdf)
2. Антикорупційна політика в Україні: доповідь від платформи громадянського суспільства. 2-е засідання, 11 лютого 2016 року, Брюссель. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/csp-ua-anticorruption-report_ukr.pdf
3. Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 – 2017 роки, затверджена Постановою КМУ від 29 квітня 2015 р. № 265. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>
4. Ефективність через незалежність: експертна думка щодо забезпечення компетентного, незалежного та ефективного правосуддя у справах, пов'язаних із високопосадовою корупцією в Україні. - 29 листопада 2017 р. м. Київ. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://crimcor.rada.gov.ua/uploads/documents/30605.pdf>
5. Індекс корупції CPI-2017. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017/>
6. Новіков О. В. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів / О. В. Новіков // Ефективність державного управління. - 2015. - Вип. 43. - С. 52-57.
7. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон від 18.10.2006 № 251-V. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/251-16>
8. Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18.10.2006 р. № 252-V. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/252-16>
9. Corruption Perceptions Index 2014: Results. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/cpi2014/results/>
10. European Parliament resolution of 15 January 2015 on the situation in Ukraine (2014/2965(RSP)), Thursday, 15 January 2015 – Strasbourg. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0011&language=EN&ring=P8-RC-2015-0008>

11. European Parliament resolution of 17 July 2014 on Ukraine (2014/2717(RSP)), Thursday, 17 July 2014 – Strasbourg. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2014-0009>

12. The functioning of democratic institutions in Ukraine: Assembly debate on 25 January 2017 (6th Sitting). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&language=en>

REFERENCES

1. Analitичnyi zvit pro vykonannya Antykoruptsiinoi stratehii na 2014-2017 roky ta Derzhavnoi prohramy shchodo realizatsii zasad Antykoruptsiinoi stratehii [Analytical report on the implementation of the Anti-Corruption Strategy for 2014-2017 and the State Program on Implementing the Anti-Corruption Strategy Principles]. (n.d.). *nazk.gov.ua*. Retrieved from [https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017\(1\).pdf](https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017(1).pdf) [in Ukrainian].

2. Antykoruptsiina polityka v Ukraini: dopovid vid platformy hromadianskoho suspilstva. 2-e zasidannya, 11 liutoho 2016 roku, Briussel [Anticorruption policy in Ukraine: a report from the civil society platform. 2nd meeting, 11 February 2016, Brussels]. (2016, February 11). *www.eesc.europa.eu*. Retrieved from https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/csp-ua-anticorruption-report_ukr.pdf [in Ukrainian].

3. Postanova KМУ vid 29 kvitnia 2015 r. № 265 Pro Derzhavnu prohramu shchodo realizatsii zasad derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiinoi stratehii) na 2015-2017 roky [CMU Resolution on the State Program on Implementing the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anti-Corruption Strategy) for 2015-2017]. (2015, April 29). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].

4. Efektyvnist cherez nezalezhnist: ekspertna dumka shchodo zabezpechennia kompetentnoho, nezalezhnoho ta efektyvnoho pravosuddia u spravakh, poviazanykh iz vysokoposadovoiu koruptsiieiu v Ukraini [Efficiency through Independence: An Expert Opinion on the Competitive, Independent and Effective Justice in High affairs Corruption Matters in Ukraine]. (2017, November 29). *crimecor.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://crimecor.rada.gov.ua/uploads/documents/30605.pdf> [in Ukrainian].

5. Indeks koruptsii CPI-2017 [Corruption Index CPI-2017]. (n.d.). *ti-ukraine.org*. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2017> [in Ukrainian].

6. Novikov, O.V. (2015). Svitovi dosvid funktsionuvannia spetsializovanykh antykoruptsiinykh orhaniv [World experience of functioning of specialized anti-corruption bodies]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Effectiveness of public administration*, 43, 52-57 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii: vid 18.10.2006 № 251-V [The Law of Ukraine On Ratification of the United Nations Convention against Corruption from December 18, № 251-V]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/251-16> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Kryminalnoi konventsii pro borotbu z koruptsiieiu: vid 18.10.2006 r. № 252-V [The Law of Ukraine on ratification of the Criminal Law Convention on the fight against corruption from December 18, № 252-V]. *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/252-16> [in Ukrainian].

9. Corruption Perceptions Index 2014: Results. (n.d.). *www.transparency.org*. Retrieved from <http://www.transparency.org/cpi2014/results> [in English].

10. European Parliament resolution of 15 January 2015 on the situation in Ukraine (2014/2965(RSP)). (2015, January 15). *www.europarl.europa.eu*. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P8-TA-2015-0011&language=EN&ring=P8-RC-2015-0008> [in English].

11. European Parliament resolution of 17 July 2014 on Ukraine (2014/2717(RSP)). (2014, July 17). *www.europarl.europa.eu*. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2014-0009> [in English].

12. The functioning of democratic institutions in Ukraine: Assembly debate on 25 January 2017 (6th Sitting). (2017, January 25). *assembly.coe.int*. Retrieved from <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23453&language=en> [in English].

Стаття надійшла до редакції 14.03.2018